

אהבה וקנאה

מדות הראי"ה ערך אהבה: א. האהבה צריכה להיות מלאה בלב לכל.

ב. אהבת כל המעשים כולם היא קודמת לכל, אח"כ אהבת כל האדם, אחריה אהבת ישראל, שהיא כוללת הכל... ונעלה על כולן אהבת ד', שהיא אהבה שכוללת, אינה גוררת בעצמותה שום דבר, כ"א-אם מה שהלב מלא ממנה זה הוא האושר היותר נשגב.
ג. א"א שלא לאהוב את ד'... וא"א שלא להתמלא אהבה לכל בריה, שהרי שפע אור ד' בכל הוא מאיר, והכל הוא התגלות חמדת נועם ד', חסד ד' מלאה הארץ.
ה. אהבת הבריות צריכה להיות חיה בלב ובנשמה, אהבת כל האדם ביחוד. ואהבת כל העמים כולם, חפץ עילויים ותקומתם הרוחנית וההתמדת, והשנאה צריכה להיות רק על הרשעה והזוהמא שבעולם. אי-אפשר כלל לבא לידי רוב-הרוח של "הודו לד' קראו בשמו הרדיעו בעמים עלילותיו" בלא אהבה פנימית, מעמקי לב ונפש, להטיב לעמים כולם, לשפר את קניניהם, לאשר את חייהם. תכונה זו היא שמסגלת את רוחא דמלכא משיחא לחול על ישראל. בכל מקום שאנו מוצאים רמזי שנאה, הרינו יודעים ברור שהכונה רק על הרשעה, שהיא מרתקת בחזקה את האיגוד של עמים רבים, גם בהוה וביחוד בימים מקדם שהיתה השוהמת העולם יותר מסואבת. אבל עלינו לדעת כי נקודת חיים, אור וקודש, תמיד לא זוה מהצלם האלהי שנחנן בו האדם בכללו, וחוננו בו כל עם ולשון, כל אחד לפי ערכו, וגרעין קודש זה ירומם את הכל. ומתוך נקודת-חיים זו אנו חפצים את העילוי הגמור שיחול בעולם, את אור הצדק והמישרים, המתאחד עם ההוד והתפארת, עם הגבורה והנצח, והשלמת היצור כולו, והאדם וכל אגפיו בתחילה.
ו. מדת האהבה השווה בנשמת הצדיקים היא כוללת את כל הברואים כולם ואינה מוציאה מן הכלל שום דבר ולא עם ולשון ואפי' עמלק אינו נמחה כ"א מתחת השמים. אבל ע"י הזיכרון מתעלה הוא לשורש הטוב אשר הוא מעל לשמים ונכלל הכל באהבה העליונה, אלא שצריך כח גדול וטהרה עצומה ליחוד נשגב זה.

ח. אע"פ שלפעמים אהבת הבריות מקפת היא את הכל, ונכנס גם רשע בכלל האהבה, אין זה מגרע כלל משנאת הרע, אדרבא היא מחזקת אותה. שהרי ודאי לא מצד הרשעות של הרע הוא נכנס בכלל האהבה, אלא מצד חלק הטוב שבו, שהאהבה אימרת שהוא נמצא בכל מקום, וכיון שמפרידים את חלק הטוב לאהבה אותו, נשארה השנאה לחלק הרע מפולשת וגמורה.

ט. אדם נשחת ראוי לשנאתו רק מצד חסרונו, אבל מצד עצם צלם-אלהים שלו ראוי להוקירו באהבה, גם לדעת שמציאות יקרת ערכו היא יותר עצמית לו ממציות מקריו הפחותים. ע"כ קריעת ע"ה כדג היא דווקא מגבו, ולא מצד פניו שבהם אור הצלם.

י. אהבת הבריות צריכה טיפול מרובה, להרחיב ברוחב הראוי לה, נגד השטחיות הנראה בסקירה הראשונה ע"י שימוש שאינו כל צרכו, מצד התורה ומצד המוסר המנהגי, כאילו יש נגודים ולפחות שיון-נפש לאהבה זו, שהיא צריכה להתמלא תמיד בכל חדרי הנפש. המעמד היותר עליון באהבת הבריות צריכה לקחת אהבת האדם, והיא צריכה להתפשט על כל האדם כולו, למרות כל שינויי דעות דתות ואמונות, ולמרות כל החילוקים של הגזעים והאקלימים, נכון הדבר לרדת לסוף דעתם של העמים והקייבוצים השונים, כמה שאפשר ללמוד את אופיים ואת תכונותיהם, למען דעת איך לבסס את האהבה האנושית על יסודות המתקבלים למעשה. כי רק על נפש עשירה באהבת הבריות ואהבת אדם תוכל אהבת האומה להתנשא בגאון אצילותה וגדולתה הרוחנית והמעשית. וצרות-העין הגורמת לראות בכל מה שחוץ לגבול האומה המיוחדת, אפילו אם הוא חוץ לגבול ישראל, רק כיעור וטומאה, היא מהמחשכים הנוראים שגורמים הריסה כללית לכל בניו הטוב הרוחני, שכל נפש עדינה מצפה לאורו.

יא. צריכים ליסר את עצמו לאהבת-הבריות וביחוד לאהבת המעולים שבבני-אדם, החכמים, הגבורים, המשוררים והאמנים, העסקנים, צריכים להכיר את אור הטוב שבמצוינים שבבני-אדם, שעל-ידם אור ד' מתפשט בעולם...

אצרות ישראל פרק ה יא: ראוייה היא האנושיות שתתאחד כולה למשפחה אחת... והיו כל העמים הכלליים חטיבה אחת, ועל גביהם בתור אוצר קדוש, ממלכת כהנים וגוי קדוש, סגולה מכל העמים, כאשר דבר ד'.

קובץ ת רכת. שנאת הרשעה כשהיא עמוקה וגדולה, צריכה לבא בתחילת ברייתה יחד עם שנאת הרשעים. רק אח"כ היא מתמתקת ע"י כח הדעת ומתבררת, עד שהיא עומדת על נקיונה האצילי, שאין כ"א שנאת הרשעה לבדה, והנושאים שלה שהם הרשעים בעצמם מתמלאים עליהם רחמים, ויתמו חטאים ולא חוטאים. אבל אם מתחילת ברייתה תבא בצורתה האידיאלית, לכיון את מהותה רק על השנאה של הרשעה המופשטת, לעולם לא תצא אל הפועל בכחה אפילו בתור שנאת הרשעה, כי חסרון השנאה אל הרשעים ישמש את השנאה של הרשעה עצמה, ואז כל אוצר הטוב מונח הוא בסכנה גדולה. וזה היה מקום המכשול של נפילים רבים שנפלו מפני שהשתמשו בתחילת הווייתה של שנאת הרשעה, במדה האצילית, והעדר שנאת הרשעים נתהפכה אח"כ לאהבתם, ומתוך אהבת הרשעים נפלו הם עצמם באהבת הרשעה עצמה. ע"כ מוכרחת היא המחשבה הראשונה להיות בתכונת מדה"ד ואח"כ מדה"ר באה וממתקת אותה בשיתופה.

ארה"ק ח"ד עמוד תצו: ה' כשאוהבים את הרשעים מפני חולשתו של האדם, נמצא ארבה ג"כ את הרשעה, ועל כן הכרח הוא לשנא את הרשעים, כדי לזכות לשנא על ידי זה גם כן את הרשעה. אמנם כל זה הוא ברגש האופי של המדות. אבל בשורש הדעת, האדם צריך להיות הולך בדרכי ד', שהוא טוב לכל ורחמיו על כל מעשיו.

ארה"ק ח"ד עמוד תצו: שנאת הרע בעצמו ואור החסד ו כל מה שהאדם הוא יותר המוני, איננו מוכשר להפריד בין הנושא והנשוא, ועל כן למטרת התעלותו, כדי להכין לו דרך אל הטוב, מוכרח הוא לבסס את מעמדו על שנאת הרע, ושנאת הרע לא תוכל להפריד אצלו משנאת האנשים עושי הרע, ולא נתנה תורה למלאכי השרת. אע"פ שיש כאן קלקול, שמתוך שנאת נושאי הרע שונאים ג"כ את הטוב שבהם, אי אפשר לתכונה אנושית להיות באופן אחר. אבל המדה העליונה של גדולי הנשמה היא לברר ולהפריד, ושנאתם את הרע היא נקיה, ומרוכזת רק בהנשוא הרע בעצמו, והיא בעצמה עוברת במעברה השלילי, ובאה לידי החיוב של אהבת הטוב, ומשום כך אור החסד מאיר בהדר חכמתם.

ארה"ק ח"ג עמוד שלד שמירה מיון מצולות מי שחסר לו החוש של שנאת הרשעים יוכלו התכונות המעשים והדעות הרעות להדבק בו ולפגמו, ואף על פי שעל ידי גודל מיתוק של חסד הולך האור ונזרח גם על הרשעים, מכל מקום ראוי לאחוז במדה ידועה של גבורה, שהיא מכרת בשנאה פנימית לרשעים הגדולים, מרימי יד בתורה. ומדה זו היא כמו סנדל לנשמה, שלא תטנף רגליה בין מצולות הקליפות, והיא משומרת על ידי תכונה זו בסהרתה.

אצרות ישראל ח ת: רחבות הלב, שבאה לפעמים להכניס את העולם כולו, כל האנושיות כולה, בכלל החבה המיוחדת המתגלה לישראל, היא צריכה בדיקה. כשההכרה של הקודש המצוין אשר לסגולת ישראל עומדת בצביונו, ומתוך בהירותו מתפשטת החבה והאהבה בעין טובה על כל גוי ואדם יחד, זוהי מדתו של אברהם אבינו, אב המון גוים, "ונברכו בכך כל משפחות האדמה ובזרעך". אבל יש שיסוד התרחבותה של חבה זו באה מתוך כחות הרגש והאפלט אור הקדש של הכרת הסגולה הישראלית העליונה, ואז היא ארסית, ויתכן פעולתה הוא מלא הירוס נורא, שצריך להתרחק ממנו כמפני שור המועד,

אצרות ישראל פרק ה י: ההבדל שבין הנשמה הישראלית, עצמותה, מאוייה הפנימיים, שאיפתה, תכונתה ועמדתה, ובין נשמת הגוים כולם, לכל דרגותיהם, הוא יותר גדול ויותר עמוק מההבדל שבין נפש האדם ונפש הבהמה, שבין האחרונים רק הבדל כמותי נמצא, אבל בין הראשונים שורר הבדל עצמי איכותי.

קובץ ז קסט: חביב אדם שנברא בצלם. חלוקים הם העמים כולם, מהמדרגה העליונה עד השפלה שבהם, חלוקה אורגנית של אברי הגויה, ובתוכם מאירה נשמת העולם, שהיא כנסת ישראל, נשמת העמים כולם, הודם, תפארתם וברכתם. רק בצורה כזאת אפשר להכיר את העולם, את האנושיות, ואת האומה הנפלאה, ממלכת הכהנים וגוי הקדוש. מי שמסתכל בשופרת הבטה זו, ירומם וינשא בעיני רוחו את כל האדם, ובגללם ועמם תתרומם מעלת הכנסיה הישראלית. שמור הוא הרעיון אז מכל חשש בליעה וטמעון של ישראל בעמים, לעולם לא תטמע הנשמה באברי הגוף, וגם לא בכחותיו החיוניים, כי סגולתה היא מיוחדת. יחש של הלב בגוף שדמה הכוזרי את ישראל בעולם, הוא יחש חיצוני, שהוא מסמך כח החיים, הישראליים בעולם, אבל לא יחש פנימי, סימון המהותיות הישראלית. בערך זה א"א להכניס את העם אשר לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב בכלל האברים האורגניים של כל האדם, כי אם להעמידו במדרגת האצילות הנמשחת לגויה הגדולה, שהוא מחיה אותה, משפר אותה, ומרוממה למעלת החיים העליונים. וכמו שהנשמה האנושית בעצמה נעזבת ונרדפת היא מדרב בני אדם בעצמם, זכותיה ותביעותיה אינם ניכרות, כמו כן הולך הדבר בכנסת ישראל בעמים, עד יפוח היום, ואור הנשמה יאיר בעולם. אז אור חדש על ציון יאיר.

מאמרי הראי"ה: על במוציא חללים סופר נעלה, מר א. ז. רבינוביץ, שאלה קטנה שאלת ממני, שאלה כזאת אשר אדם שאינו סרבן שכמוני בודאי, חושב אתה ובצדק, שימלאנה תיכף ומיד בזריזות של קורת רוח: דמעה אחת, לתוך נאד שבל הדמעות, על חללי בת עמנו. נאד חדש, ודמעות חדשות, על חללים חדשים, על חללים צעירים ורעננים, שנשפך דמם בידי בני נכר פה בארץ אבות. ולא סתם צעירים, אלא צעירים בעלי לב, ורגש, בעלי נשמה שלהבית, שבאו לשם תחיית האומה והארץ, שמאסו בכל אידיאלי החיים, ובחרו להם את האחד לבנות בכנין האומה, בשבועה אל אדמתה. ולבני ציון היקרים כאלה. שנחשבו לנבלי חרש, איזה לב לא ימס ואיזו עין לא תרד דמעה?!

אמנם אם חושב אתה, סופר נכבד, שבלא כל יסורים ודכדוכי נפש נוראים אוכל לתן לך את דמעתי, יש כאן איזה העלם דבר, שאנכי, שאיני מן המעלימים את מחשבותיהם, אספרה לך דברים כהוייתם. ויוכל להיות שגם על מאכובי הנורא הזה גם כן יש להויל איזו דמעה, והיתה גם הדמעה הזאת מתערבת ועולה בלולה, אל תוך הנאד החדש הזה. כי מאכובי זה איננו מאכוב פרטי, מאכוב הוא הבוקע ועולה מתוך נשמתה של האומה, החשה את שברה הגדול כיום. הרמב"ם בפרקי הרפואה שלו אומר: "אני אומר לכל חכם וחסיד, הלואי שישמר את גופו כמו ששומר התמר את חמורו". והחזיון הזה, שהדברים היותר יקרים העומדים ברומו של עולם הם מזולזלים, וכשאנו צריכים לעורר את הלבבות להתיחש אליהם במדה של כבד ראש הראוי להם, אנו צריכים לבא מן הקל אל החמור, "הלואי" שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם", זהו דבר שאנו פוגשים אותו בחיים על כל צעד. וכשהדבר בא לידי מדה גדולה וגסה מאד, לידי מדה מוחלטת של "השפלה הגבה והגבה השפיל", אז מתמלא כוס היגונים על כל גדותיו, ואימה חשכה מקדרת את החיים... לא נודמן לי הדבר לדעת את הצעירים הללו, אשר נפלו חלל בעמדם לעבוד את עבודתם בארץ ישראל בתור חלוצי התחייה הלאומית, לפי הלך רוחם. מהאחד (ברל) אשר נודמן הדבר שהיה לפני איזה דין ודברים על אודות עזבונו, ניכחתי לדעת ע"י מכתביו ותעודותיו, שהיה צעיר נחמד, בעל כשרון מצויין, בן תורה, מטפוסם של החשובים שבני הישיבות, בעל לב טהור ונפש עדינה, בא ארץ ישראל בכל חם לב של האהבה הלאומית ותחיית העם והארץ. בשעות אשר חי אחרי היריה, בעת אשר ידע ברור שהוא הולך למות, הביע במנוחה שנפשו שוקטת, כי מת הוא בעד עבודת התחייה הישראלית בארץ ישראל. הלב הצעיר ההומה למראה החיים העליונים שהאירו אליו את תקותם, הניטלים ממנו, ולזכר אם שכולה, שהוא כל נחמתה בחשכת חייה המרים, מצא מרגוע ברגעי הפרפור בין החיים והמות, ברעיון שהוא מת בעבודה לשם תחייה לישראל בארץ ישראל. למראה נורא זה. לנשמה עליונה כזאת, שמים וארץ יחדו יענו: קדוש. בלא ספק, פחות או יותר בערך זה היתה מדתה של יתר החללים. "מי יתן ראשי מים, ועיני מקור דמעה, ואבכה יומם וליילה את חללי בת עמי". אל תנודו לי, אבירי הלב, לסנטימנטליות יתרה. אינני יכול להעריך כמה חיל וכח רוחני אבדנו, כמה אש קודש נכבה יחד עם הנשמות הגדולות הללו. "שבעים איש ותחמישם אלף איש, שבעים איש שכל אחד שקול כחמישים אלף איש". ומי זה יוכל לחזור עד נבכי התהום של הערכים הנשמתיים, וענן יגון זה די הוא עד כדי להחשיך בו את הניצוצים הקטנים של האורה, שהם חודרים אל מאפל חיינו הלאומיים.

אבל "דום", קורא קול מאחרי, את מי אתה מספיד? אמנם מעשיהם של אלה התרוגים סתומים, ואין אתה רשאי אולי לספר אחרי מותם, אבל הלא ידעת את מרביתו של הפועל הצעיר, בארץ ישראל, את יחוסו לכל קידוש בישראל ובאדם. קרא אתה בפיך שמה שכתת, או שמה לא למדת, את האמור (במסכת שמחות פרק ב הלכה י): "כל הפורש מדרכי ציבור אין מתעסקים עמו בכל דבר, אחיהם וקרוביהם לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ואוכלים ושותים ושמתים שנאבדו שונאיו של מקום, שנאמר הלא משנאין ד' אשנא, ובתקומתו אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים לאיביים היו לי".

והכאב הולך ומתגדל, ומלחמת הרוח הטרגית עולה עד מרום קצה, למקראם של דברי הרמב"ם, המתגלמים בצורה יותר ברורה (פ"א הלכות אבל): "כל הפורשים מדרכי ציבור, והם האנשים שפרקו עול המצות מעל צוארם, ואין נכללין בכלל ישראל בעשיית המצות ובכבוד המועדות וישיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות, אלא הרי הן כבני חורין לעצמן, אין מתאבלין עליהן, אלא אחיהם ושאר קרוביהם לובשים לבנים ומתעטפים לבנים, ואוכלים ושותים ושמתים, שהרי אבדו שונאיו של הקב"ה, ועליהם הכתוב אמר הלא משנאין ד' אשנא". ואתה חביבי צא ופרנס ועשה שלום בין רעהו הלב, והשקט את המלחמה הסואנת כים זועף... אחים חביבים שונאים, נשמות קדושות משוקצות כטומאת הנדה. אי מה היה לנו! והאומה העזה שבאומות גנאית היא וניקמת, ניקמת היא בקנאה קשה כשאל מעוכרי חייה, לא תשא פני כל, את אחיה לא תפיר לא תפיר לא תדע. עוד חי בלבת קול הכרוז של הרועה הראשון: "כה אמר ד' אלהי ישראל, שימו איש חרבו על ירכו, עברו ושוברו משער לשער במחנה, וחרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו". יודעת היא האומה, בידיעה פנימית, אינסטינקטיבית, שאינה חסרה גם אצל בעלי החיים כולם, ש"הפורשים מדרכי ציבור, שהם כבני חורין לעצמן כבני בלי דת" (ש"י"ב), ממיתים הם את נשמתה, נוטלים הם ממנה את המזון המחיה אותה, למשיב את רוחה, והם הם הנם איביה, איבי נשמתה, שונאיו של מקום, שונאי ד' אלהי ישראל השוכן בקרבך, שהוא אל חייה. וזעזע תקפץ רחמיה, למען עמדתה וקיומה, כדי להחזיק את נשמתה לזר דורים.

אמנם יש נטף של איזה עסיס, שהוא יכול להחליש את הארס המ... כוונתו הפנימי הדברים יכולים להיות נאמרים ביותר חום לב: "הפורשים מדרכי ציבור שבזמן הזה לא פורשים מדרכי ציבור גמורים הם, אלא מעשה תקופת ההתבוללות בידיהם". ... שוגגים הם הצעירים המתרפקים על אהבת האומה וחפץ תחייתה, כשהם מתרחקים ממקור חייה ברעיון ובדרכי החיים, וחלילה לנו לדון את השוגג כמזיד. הפורשים מדרכי ציבור שבדורות הראשונים, כשם שהחריבו את האומה, כפעל כפיהם ובהלך רוחם, כך היתה כונתם וחפצם. הפורש מדרכי ציבור המצויר בדברי הרמב"ם (פ"א מהלכות תשובה הלכה יא) הוא גם פורש כזה "שלא עבר עבירות אלא נבדל מעדת ישראל, ואינו עושה מצות בכללן, ולא נכנס בצרתן, ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ וכאילו אינו מהם". כמובן אין אנו יכולים כלל להעלים עין מהצד של הפרישה מדרכי ציבור של "אינו עושה מצות בכללן ולא מתענה בתעניתן", אבל עם זה יש לנו קורטוב של נחם, כי בנינו אלה, אם כי נדחים הם, דחיון רוח נורא מאד, הם נכנסין בכל מלא נשמתם בצרתן של הציבור, הצרה האומית נרגעת עד נימא לבם היותר פנימיים, ובשום אופן לא יחשבו בלבם שהם בכלל "כאילו אינו מהם". אמנם אין הדעה מתקדרת עדיין לגמרי, הקצף העז של האומה איננו מתפייס עדיין כל צרכו מכחן של חילוקי סברות שבין פורשי מדרכי ציבור קמאי ובתראי. הגרעין נמצא, אבל המכאוב לא נסתלק בזה. סוף כל סוף המצב נורא, המעשים הזרים, המחשבות הזרות, דוקא, האדיקות של רוח דוקא זר, עושה שמות ומרבה חרב ומשטמה נוראה. האומה יכולה לשנא כשם שהיא יכולה לאהוב, ושנאתה איי כמה מרה היא, כמה מכאבת... אמנם לאישר אסוננו אנו יכולים להספיד, כחפץ לבנו, על החללים החביבים הללו, מבלי להתחשב כלל עם הרוח הזר המרחף על דגל בני גילם. אלה החללים החביבים, מלבד מה שאיני יודע את פרטותם, הם זוכים בקרא דשככי, מתאבלים עליהם ומספידים אותם לא לבד מתוך הרגש הליבי, אלא גם מתוך ההלכה, גם אם היו, חלילה, כמרבית ההמון של הפועל הצעיר באורח החיים והדעה. בני מזל אנו לדמעות, מוצלחים אנו שהבנים היקרים הללו נהרגו בידי נכרים. החמלה הלאומית מוצאה כאן את מנוחתה. למראה האסון האיום גם הלב המר נמתק, אבל איי אינו לנו, אם באישר כזה אנו מוכרחים להשתמש. שבים אנו אל ההלכה, שאנו רואים בה את המית האהבה אחרי הזעם העצור: כשנהרג ע"י נכרים מתאבלים על הכל. גם על הנבדלים הגמורים כנפי חסד של אהבת אם פרושות, אחרי אשר נהרגו בידי זרים. קול ענות חלושה היא זו, אבל את הד נפש האומה הרצוצה ממכאוב הננו מקשיבים ממנה: "יש אומרים ששומר שנהרג בידי נכרים מתאבלים עליו" (ש"י"ב, ש"י"ב ס"ה בהגה). חלילה לנו להכניס גם את הגרועים שבפורשים מדרכי ציבור שלנו, האוחזים בידם את דגל האומה וקניניה באיזו צורה שתהיה, בכללים של האומה הנבדלים וקדושים לגמרי. כשאנו באים לחשבנו של עולם ברור, אנו שואבים דלי מלא של מים קרים על נפשנו העיפה, ואנו מקשיבים בשימת לב את האגדה בתלמוד: "וסף בריה דרבי יהושע חלש אינגיד (כמעט שמת ויצאה נשמתו. כשחזר לכריאותו) אמר לו אבוא מאי חזית, אמר לו עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה, א"ל עולם ברור ראית, ושמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן. מאן ניהו, אילימא רבי עקיבא וחביריו, משום הרוגי מלכות ותו לא, פשיטא בלאו הכי נמי (הא איכא תורה ומעשים טובים), אלא הרוגי לוד" (פסחים נ. בבא בתרא י:). וע"פ עומק חשבוננו של עולם ברור נוכל להקשיב ולשמע בקול ברמה של רחל המבכה על בניה, הממאנה להנחם על בניה: תחתונים הללו, אשר מצד אהדות חייהם של בני גילם והלך רעיונותיהם הגם משפלים כ"כ בעיני המון רבה של האומה, אשר בעד תקותה באו עד כדי מסירות נפשם, כמה הם למעלה, במעלת קדושים וטהורים כוהר הרקיע מזהירים. ויחד עם הד הקול המחבב את התורה ומעשיה על ישראל, "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו", שומעים אנו ג"כ ברגשי תנחומים "הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן". בתקוה לתחומים, שגבורי התחייה העמידים יחיו חיים טובים וארוכים, ולא יהיה שוד ושבר בגבולנו, ויחד עם כל העם המצפה לתשועה יענו תמיד: בית יעקב לכו ונלכה באור ד'. (סיני כרך י"ז)

אורות ישראל ד ג האהבה הגדולה, שאנחנו אוהבים את אומתנו, לא תסמא את עינינו מלבקר את כל מומיה, אבל הננו מוצאים את עצמיותה, גם אחרי הבקורת היותר חפשית, נקיה מכל מום. כולך יפה רעיתי ומום אין בך.